

УДК 930.1:94(477.6)"194/195"(045)

Н.Ф. Шипік

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В ДОНБАСІ У ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ: ОГЛЯД ІСТОРІОГРАФІЇ

Статтю присвячено висвітленню тих аспектів соціально-демографічних процесів у повоєнному Донбасі, які знайшли відображення у науковій літературі. Визначено специфіку та закономірності основних етапів у формуванні історіографії.

Ключові слова: *народонаселення, соціально-демографічні процеси, Донбас, історіографія.*

Специфічний історичний розвиток Донбасу за новітньої доби спонукає до більш уважного вивчення народонаселення краю, особливостей та закономірностей його формування у минулому. Надзвичайно актуальним дослідження цієї проблеми видається в контексті повоєнної ситуації в Донбасі, коли значний ривок у збільшенні чисельності його мешканців відбувався в умовах інтенсивного втручання партійно-державного керівництва у механізми залюднення регіону.

Народонаселення регіону та основні складові його формування у післявоєнний період не були об'єктом комплексного дослідження. Дана робота спрямована на висвітлення тих аспектів соціально-демографічних процесів у повоєнному Донбасі, які знайшли відображення у науковій літературі. Задля визначення основних напрямків вивчення проблеми доцільно розширити коло історіографічного пошуку до рамок України.

У вивченні проблеми виділені чотири етапи. Стан історіографії у перший період (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х рр.) характеризувався появою робіт не наукового, а агітаційно-пропагандистського характеру. За умов майже цілковитої відсутності об'єктивної інформації про демографічні процеси автори численних публікацій намагалися довести переваги соціалізму для розвитку народонаселення. Акцентували на перевагах планової економіки, яка сприяє раціональному територіальному розподіленню робочої сили, унеможливує безробіття і обумовлює більш швидке зростання населення при соціалізмі на противагу капіталізмі [1].

Початок другого періоду (друга половину 1950-х – 1960-ті рр.) пов'язаний з хрущовською відлигою. Для демографів вона позначилась появою часткового доступу до статистичної інформації, проведенням першого післявоєнного перепису населення, відкриттям дослідної інституції - відділу демографії в Інституті економіки АН УРСР. Відновилися після 30-річної перерви публікації наукових досліджень. Проте, до програми перепису населення 1959 р., як і останнього довоєнного, не було включено спеціальних питань з міграції, що відбивало позицію партійно-радянського керівництва. Вважалось, що міграція населення при соціалізмі, носить переважно або навіть виключно плановий характер, а тому немає ні теоретичної, ні практичної потреби у її вивченні. Вивчення міграцій штучно гальмувалось. Натомість чимало було зроблено науковцями для дослідження специфіки післявоєнного природного відтворення населення. України В.П.Піскунов визначив належність України до нечисленної групи європейських країн (Німеччина, Італія, Португалія, Румунія), в яких повоєнна народжуваність не перевищила довоєнних показників. Виявив три різко виражених підйоми в народжуваності повоєнної України, які помилково пов'язував з етапами демобілізації. Звернув увагу на темпи зниження рівня народжуваності Україна

у 1950-1960-ті рр., за якими республіка випереджала всі розвинені капіталістичні країни. Зрівняльну для всіх республік радянську демографічну політику дослідник оцінював як недостатньо ефективну і неадекватну для українських реалій. Головними критеріями оцінки були демографічні параметри, зокрема частка породіль, охоплених матеріальною допомогою[2].

Історики в цей час почали досліджувати повоєнну історію Донбасу, головний зміст якої вбачали у відбудовчих процесах. Літопис регіону набував вигляд переліку великих виробничих досягнень під керівництвом Комуністичної партії. Другорядним фоном таких робіт були численні приклади прибуття на відбудову людей з різних регіонів СРСР. У дусі часу, цілком у відповідності з тезою „про зближення націй”, розглядали «братерську допомогу» радянських республік у відбудові промисловості української УРСР. Акцентували на величезній ролі державних трудових резервів у відтворенні робочої сили СРСР [3].

Третій період історіографії проблеми (1970 – перша половина 1980-х рр.) характеризувався кількісним зростанням інформації стосовно народонаселення повоєнного Донбасу у наукових працях. Щоправда вона була скоріше побічним продуктом наукових досліджень, присвяченим дослідженням історії робітництва Донбасу, історії партійної організації Донецької та Ворошиловградської областей, ролі комсомольських та радянських організацій тощо.

Несприятлива політична кон'юнктура та обмежений доступ до джерел унеможливили детальні дослідження кількісних змін у народонаселенні Донецької і Ворошиловградської областей. Епізодична інформація міститься у відповідних томах “Історії міст і сіл” [4]. В цьому масштабному краєзнавчому дослідженні проявилось типове для того часу випинання ролі партії і уникання соціально-побутових аспектів життя суспільства.

Вивчаючи історію робітництва Донбасу, науковці звернули увагу на те, що зростання кількості робітників промислових підприємств значно випереджало темпи приросту населення регіону в цілому. Відмітили значення системи оргнабору як одного з методів поповнення робітничих рядів Донбасу. Вказали на важливу роль демобілізованих та мобілізації молоді до шкіл ФЗН у справі комплектування робітничих кадрів. Автори торкнулись побіжно і питання народонаселення регіону в цілому. Було зазначено, що населення Донбасу зростало не тільки за рахунок природного приросту, але і завдяки міграцій. Щорічне прибуття десятків тисяч робочих сприяло прискореному зростанню регіону. Автори ввели до наукового обігу дані про чисельність населення Сталінської та Ворошиловградської обл. за матеріалами довоєнного і повоєнного переписів (1939, 1959 рр.), а також визначили, що населення Донбасу досягло довоєнного рівня у 1951 р. [5]

Загалом історики та демографи в силу недоступності інших статистичних даних, сконцентрували увагу на зіставленні результатів вказаних переписів, що з одного боку надавало широкі можливості для аналізу змін у населенні по багатьох ознаках, але водночас породжувало певні недоліки. Порівняння даних, настільки віддалених у часі, унеможлилювало створення детальної картини складних соціально-демографічних процесів, що відбувалися у повоєнний час; нівелювало особливості темпів приросту населення, і разом з цим специфіку повоєнного життя; не сприяло виявленню демографічних криз, зокрема голоду і закріплювало формальний підхід до вивчення урбанізаційних процесів.

Пріоритетним завданням радянських істориків було, як і раніше, звеличення ролі партії, зокрема у відбудовчих процесах, відновленні системи охорони здоров'я у визволених районах, зміцненні дисципліни на підприємствах, справі мобілізації жінок

на відбудову народного господарства, зміцненні союзу робочого класу та колгоспного селянства тощо [6]. Одночасно в цих роботах накопичувалися конкретні приклади по переміщенню робочої сили в Донбас.

У нарисах з історії обласних партійних організацій науковці зазначили втрати, що їх зазнало цивільне населення під час окупації. Були наведені одиничні приклади прибуття робочої сили до вугільних підприємств за призовом партії й комсомолу. Однак, механізм призову не деталізувався. Наводилися деякі значні постанови партії, що сприяли виконанню завдань з підготовки молодих робітників у закладах системи трудових резервів. Було показано велику роль демобілізованих для зростання партійної організації. Цікавим є обґрунтування необхідності підвищеного значення ідеологічної роботи в масах після перебування людей під окупацією, в полоні, на примусових роботах у Німеччині. «Всі вони зазнали ворожої ідеологічної обробки. У свідомості частини радянських людей ожили пережитки минулого» [6].

Після проведення перепису 1970 р., до програми якого були включені питання з міграції, демографи почали вивчати міграційну активність населення Донецької області. Досліджуючи період між переписами населення 1959 та 1970 рр., помітили уповільнення міграційних потоків у Донецьку область і припустили, що свій «міграційний бум» вона пережила до 1959 р. і що її народонаселення сформувалося внаслідок інтенсивних міграцій. Головну роль у системі розселення регіону, на думку С.Л.Смолько і Н.Л.Бондарської, визначили великі промислові вузли [7]. Теоретичного обґрунтування в демографічній літературі дістав оргнабір як важлива складова планового перерозподілу виробничих сил, притаманного соціалістичній економіці

Певні аспекти проблеми розглядали крізь призму ролі комсомольських організацій та радянських органів влади. Зокрема, в дослідженні В.І.Ізюмова звернено увагу на велику роль обласних рад Донбасу в справі поповнення трудовими ресурсами підприємств регіону, розміщенні прибулих, створенні побутових умов тощо [6].

Таким чином, в історіографії третього періоду, навіть за умов кількісного зростання робіт, розширення тематики, окремих питань вказаної проблематики торкалися лише побічно. Проте відбувалося послідовне накопичення необхідного матеріалу. Все більша кількість істориків відчувала обмеженість проблематики досліджень з історії радянського суспільства повоєнного часу. Водночас серед демографів тривала дискусія про обмеженість традиційних рамок описової статистики, про необхідність додаткової інформації про суб'єкт демографічної поведінки, зокрема про умови його життєдіяльності. Це зумовило появу в наступному періоді ряду робіт суміжного характеру.

Отже, у радянський період соціально-демографічні процеси в повоєнному Донбасі належним чином не вивчалися через обмеженість джерельної бази, а також «небезпечність» самої проблеми. Науковці передусім висвітлювали діяльність осередків Комуністичної партії, комсомолу, профспілок; велика вага надавалася відновленню функціонування промисловості. Людина з її проблемами, негараздами, трагедіями, на які були багаті повоєнні роки, на сторінках наукових розвідок була відсутня. Водночас відбувалося поступове накопичення фактичного матеріалу.

Відправними точками новітнього етапу дослідження, можна вважати початок перебудови в СРСР, а згодом і проголошення незалежності України. Доступність раніше засекречених архівних матеріалів створила умови для неупередженого аналізу змін у народонаселенні повоєнного Донбасу. Історіографічний доробок сучасних науковців включає велику кількість праць, тому має сенс розбити її за окремими групами відповідно до визначених проблем.

До першої групи сучасних студій можна віднести труди, присвячені вивченню динаміки чисельності населення та його природному відтворенню. А.Л.Перковський і С.І.Пирожков у статті «Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр.» звернули увагу на неповноту офіційно визнаних втрат [8].

Безперечною заслугою науковців було введення до наукового обігу даних поточної статистики стосовно кількості населення по областях України за 1941, 1945, 1946 рр. Зазначили, що порівняння довоєнних та повоєнних даних надає певне уявлення про втрати населення від війни. На основі аналізу вказаних даних визначили структурні відмінності скорочення населення під час війни: помітніше скорочення міського населення, ніж сільського та сильніше скорочення населення західних областей порівняно із східними. Скорочення населення західного регіону відбувалось, не останнім чином, за рахунок міждержавних міграцій.

Аналізуючи природний рух населення України, відмітили суттєвий вплив на повоєнну народжуваність статево-вікової структури населення, яка була значно викривлена через війну. Виявили уповільнення темпів відтворення населення, зазначивши що довоєнну чисельність населення України було відновлено лише в 1960 р. Автори показали негативний вплив голоду на народонаселення. Проте не помітили впливу голоду на переривання компенсаційної хвилі народжень у 1947, 1948 рр. Зниження народжуваності в селі автори пояснювали подвійним тягарем, що несли жінки – участь у суспільному виробництві і праця матері. Цінність даної статті полягає також у висновку про необхідність вивчення великого пласту матеріалу щодо міждержавних міграцій. Отже, автори окреслили певне коло проблем народонаселення України в 1940-ві роки і перспективи їх подальшого вивчення.

Однією з прогалин вищеописаного дослідження було те, що серед уражених голодом областей України Сталінську область не було названо. Пізніше В.В.Калініченко доведе, що серед летальних випадків від голоду поміж областей України друге місце посідала саме Сталінська область [8]. Проблема голоду на регіональному рівні була висвітлена у публікаціях О.І.Задніпровського [8]. Науковець звернув увагу на структуру померлих від голоду. Аналізуючи матеріали відділів ЗАГС, уточнив такі важливі характеристики голоду 1946-1947 рр. у Донбасі, як його причини, динаміку смертності, хронологічні рамки, масштаби, поширення епідемічних захворювань як супутників голоду. Автор припустив, що голод найбільше вразив Сталінську область, що частка померлих у містах була вищою порівняно з сільською місцевістю. Варто наголосити, що О.І.Задніпровським створено детальну картину голоду в селах Донеччини.

Результатом вивчення людських втрат Донбасу стала публікація відповідних томів «Книги Скорботи України» та «Книги Пам'яті України», в яких увічнена пам'ять земляків, які не повернулися з війни додому, уточнено у бік збільшення дані про загиблих від рук окупантів на території Сталінської та Ворошиловградської областей. [9].

Другу історіографічну групу складають дослідження, присвячені міграціям і спробам державного регулювання міграційних потоків. Серед дослідників міграцій повоєнного часу суттєвий внесок належить І.Винниченку й М.Бугаю. В полі їх зору перебували переселення з України [10]. Зворотні течії та внутрішні міграції в Україні комплексно не розглянуто, проте існують дослідження по окремих його різновидах – трудові мобілізації, сільськогосподарські переселення, мобілізація до шкіл ФЗН та РУ, репатріація. Такий підхід обумовлено принципом комплектування та зберігання матеріалів за відомствами, у веденні яких знаходилася реалізація таких міграцій. За місцем розселення їх поділяють на промислові та сільськогосподарські.

Найбільш дослідженою є депортація українців із Закарпаття в Україну. Крізь призму діяльності репресивно-каральних органів розглянув переселення із Закарпаття в Україну І.Білас у монографії “Репресивно-каральна система в Україні в 1917-1953”. [10]. О.В.Буцько дослідила умови і шляхи реалізації українсько-польської угоди, організацію переселення та його результати, а також господарсько-побутове влаштування переселених. Вивчається як загальноукраїнський, так і регіональний аспект проблеми.

Певну увагу приділено українськими дослідниками пізнішим міграціям. Д.Д.Данілюк і В.В.Міщанін у статті „Колективізація і міграційні процеси на Закарпатті у 40-х рр. ХХ ст.” дійшли висновку про те, що переселення в східну Україну були одним із способів позбутися незадоволених колективізацією [11]. Переселення в Україну у 1952 р. було розглянуто в статті Ю.Сороки „Радянсько-польський договір 1952 р. про державний кордон і його наслідки для України” [11]. У всіх перелічених вище виданнях матеріал про переселення в Донбас має винятково ілюстративний характер. Окремо питання повоєнних аграрних переселень у Донбас ще не розглядалося.

Примусові виселення селян із Донбасу внаслідок Указу Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. були розглянуті О.І.Задніпровським. Указ спрямовувався на примус селянина ефективніше працювати в колективному господарстві. Автор наголосив на тому, що ці виселення провадилися в період, коли село відчувало дефіцит робочих рук.

Українськими дослідниками вивчено окремі різновиди промислових міграцій. Зокрема, О.А.Бомбандьорова дослідила мобілізації до шкіл ФЗН і РУ України у 1943-1945 рр. Вона охарактеризувала соціальну політику радянської влади стосовно мобілізованої молоді в заклади трудових резервів УРСР, труднощі матеріально-побутового характеру, особливості реалізації соціалістичних починів. Авторка наголошувала на надмірній централізації системи трудових резервів, жорсткій регламентації навчально-виховного процесу, примусі при комплектуванні, порушенні законодавства про працю підлітків [12].

Напочатку перебудови в СРСР з’явилися перші, вкрай скупі відомості про трудові мобілізації одночасно з позитивними оцінками цих заходів як низки необхідних, виправданих з огляду на стратегічний чинник, успішних дій партійно-радянського керівництва. Відмічали героїчну працю мобілізованих в умовах патріотичного піднесення радянського народу [13].

Українські науковці звернули увагу на неоднозначний характер і значення трудових мобілізацій, вказуючи на суперечливі аспекти відбудови важкої промисловості в цілому. Методи мобілізації трудових ресурсів в Україні у 1943-1950 рр. досліджували у своїх роботах І.Ветров, М.Лобода, Л.Хойнацька. Автори, вивчаючи соціальний аспект, зазначили наявність примусового характеру мобілізації, відсутність нормальних виробничих умов, елементарних умов життя, недостатнє харчування і несвоєчасну виплату заробітної плати, наслідком чого був високий рівень плинності робочої сили. Л.Хойнацька дійшла висновку, що повне та цільове визискування наявної робочої сили, залученої через трудові мобілізації призвело до того, що люди залишались заручниками відбудови промисловості, а не свідомими і організованими виробничниками. В.М.Дудник дійшов висновку, що через використання примусових методів господарювання, ігнорування інтересів трудящого люду період відбудови став черговим випробуванням для пересічних людей. Цікаве дослідження соціальних проблем очима робітників, в тому числі і мобілізованих, запропоноване в колективній монографії «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії

(друга половина 1940-х–середина 1950-х рр.)». На регіональному рівні проблему забезпечення трудовими ресурсами вугільних підприємств комбінату «Сталінвугілля» у 1943-1945 рр. детально розглянув Є.Кравченко [13].

Дослідження, присвячені таким характерним для повоєнного часу видам міграцій як демобілізація та репатріація, можна віднести до третьої групи досліджень. В узагальнюючих працях з історії України наводять чисельність колишніх фронтовиків - 2,2 млн. осіб, що до 1948 р. поповнили трудові колективи республіки. Багато питань, у тому числі й регіональний аспект, залишаються невідомими.

Одним із перших почав досліджувати проблему післявоєнної репатріації В.М.Земськов. Вивчав механізм, динаміку репатріації, її чисельність, склад, фільтрацію репатріантів та їх подальшу долю в СРСР. Виділив серед всього репатріаційного загалу спецконтингент, який утримувався у перевірочно-фільтраційних таборах. Приділив увагу категорії репатріантів, зарахованих до робочих батальйонів. Науковець ввів до наукового обігу дані стосовно чисельності реемігрантів з Франції, Болгарії, які повернулися в Україну у найближчі повоєнні роки [14].

О. Буцько вивчала долю репатріантів після повернення в Україну. Ставлення влади до репатріантів стало темою статті С.Д. Гальчак. Науковець дійшов висновку, що репатріанти передусім сприймалися владою як потужне джерело робочої сили і тому для них намагалися створити більш-менш сприятливі умови. З іншого боку, їх розглядали як неблагополучну категорію населення. Тому мали місце утиски громадських прав і свобод. Сумлінну працю можна було розглядати як захист від можливих репресій. [14].

Дослідження, присвячене репатріантам Донбасу належить А.О.Саржану [14]. На основі вивчення матеріалів обласного відділку у справах репатріації автор визначив чисельність репатрійованих, охарактеризував роботу по підготовці та прийому репатріантів і особливо докладно кампанію по підготовці патріотичних листів за кордон із закликом повернутися на Батьківщину. Дослідник справедливо наголосив на тому, що підозрілість, обережність у ставленні до репатрійованих осіб зумовлювалися небезпекою інформації про заможніше життя закордоном, якою володіли ті, хто побував за межами СРСР. Проте становище окремих груп репатріантів, зокрема спецконтингенту та робітничих батальйонів протягом перебування їх у Донбасі ще не було розглянуто так само, як не досліджено окремих репатріаційних потоків за місцем виходу, наприклад, з Франції, Болгарії тощо. М.Алфьоров на основі аналізу статистики дійшов висновку, що зростання чисельності населення Донбасу відбувалося головним чином за рахунок керованих зовнішніх міграцій та відповідно механічного приросту [15].

Варто вказати ще одну групу досліджень, що допомагають краще зрозуміти життя людей зазначеного періоду, розкривають різні аспекти економічної, соціальної політики режиму. Серед них виділяються ряд роботи Т.В.Вронської, присвяченні вивченню функціонування карткової системи і паспортної системи в Україні, існуванню режимних місцевостей в Україні того ж періоду, життю та побуту населення України. В.В.Кононенко розглянув особливості в суспільній свідомості українців повоєнної доби [16]. Важливим є дослідження ролі сталінізму в історії України, у вивченні якої зробив внесок Ю.Шаповал. Він переніс вивчення теми у площину стосунків людини і системи. Вплив адміністративно-командної системи на людей вивчала З.О.Служинська [16]. Масивну міграцію авторка оцінила як таку, що привносила маргінезований прошарок населення, який створив робочу силу в промислових містах – категорію людей – гвинтиків або люмпенізованих начальників із необмеженою владою.

Серед наукового доробку іноземних дослідників варто виділити працю Г.Куромії „Свобода і терор в Донбасі”.[17]. Автор підкреслив, що повоєнне населення регіону зростало швидше ніж будь-де в Україні. Виявив багато прикладів різного за характером приїзду мігрантів. З одного боку, „ідеалістично налаштованої молоді з патріотичними настроями”. З іншого боку, повоєнний Донбас був магнітом для злочинців та авантюристів, місцем сховку для членів УПА. Наголосив, що радянська влада привезла і залишила чимало злочинців. Варто вказати на окрему увагу автора до таких категорій населення, як радянські військовополонені, солдати, оstarбайтери, що на думку Г.Куромії, сприяли поширенню критичних поглядів на владу.

Неабияке значення для розуміння специфіки повоєнного радянського суспільства має монографія О.Ю.Зубкової, в якій розглянуто проблеми адаптації фронтовиків до мирного життя, особливості працевлаштування, побутові аспекти, формування критичного мислення. Вивченню репатріації прислужився П.Полян. Ще однією важливою для нас іноземною роботою є стаття Б.Фізелер про інвалідів війни в Радянському Союзі [60]. Вона звернула увагу на існування великого розходження між офіційно поширеною інформацією про становище інвалідів та численними прикладами джерельної бази. В той час, як преса і радіо вихваляли майже повну реінтеграцію інвалідів 3-ї групи, для багатьох з них реальністю стала соціальна деградація та життя у злиднях.

Отже, наукове вивчення проблеми стало можливим лише в період хрущовської відлиги. Поява часткового доступу до статистичних матеріалів, проведення першого післявоєнного перепису населення у 1959 р. сприяли написанню перших значних досліджень природного руху народонаселення України, натомість міграційний рух відносився до «небажаних» для вивчення демографами. В історичних дослідженнях навіть фрагментарна інформація про народонаселення набула другорядного значення при вивченні історії робітництва, ролі партійних, комсомольських, радянських організацій у відбудовчих процесах, відновленні системи охорони здоров'я у визволених районах, зміцненні дисципліни на підприємствах, справі мобілізації жінок на відбудову народного господарства, зміцненні союзу робочого класу та колгоспного селянства тощо. Визнання пріоритетного значення державних інтересів призвело до такої формули вивчення, в якій пересічній людині відводилась функція слухняного виконавця масштабних завдань з відбудови.

Відправними точками новітнього етапу дослідження, можна вважати початок перебудови в СРСР, а згодом і проголошення незалежності України. Доступність раніше засекречених архівних матеріалів створила умови для неупередженого аналізу змін у народонаселенні повоєнної України загалом, і Донбасу зокрема. Значну увагу було прикуто до специфіки реалізації таких механізмів регулювання міграційними потоками, як примусове переселення українців із Закерзоння, трудові мобілізації, мобілізації молоді до шкіл ФЗН, репатріація, демобілізація фронтовиків. Прикметною рисою модерних досліджень стало сприйняття людини суб'єктом історії, який зазнав жорсткого визискування з боку адміністративно-командної системи.

Список використаної літератури

1. Брагинский Б. И. Неуклонный подъем уровня жизни народа / Б. И. Брагинский, А. И. Викентьев. – М., 1947. – 48 с.
2. Пискунов В. П. Рождаемость на Украине в послевоенный период : автореф. дис... канд. экон. наук / Владимир Павлович Пискунов. – К., 1966. – 20 с.
3. Хорошайлов Н. Ф. Відроджений Донбасс / Н. Ф. Хорошайлов. – Донецк : Донбасс, 1968. – 195с.; Дунаев А. Д. Роль государственных трудовых резервов в воспроизводстве рабочей силы СССР / А. Д. Дунаев. – М., 1958.

4. Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область. – К., 1970.
5. История рабочих Донбасса. В 2-х т. / ред. кол. Ю. А. Курносков, Л. А. Шевченко, А. В. Лихолат. – К., 1981. – Т. 2. – 326 с.
6. Очерки истории Донецкой областной партийной организации. – Донецк, 1978. – 501 с.; Очерки истории Донецкой областной комсомольской организации. – К., 1987. – 295 с. Изюмов В. И. Советы депутатов трудящихся Донбасса в 1943-1950 годах : автореф. дис. ... канд. ист. наук; спец. 07.00.02 / Владимир Иванович Изюмов; Харьк. гос. ун-т им. А. М. Горького. - Х., 1987 – 16 с.
7. Глуханова Г. Л. Особливості природного руху населення міст у демографічних зонах УРСР / Г. Л. Глуханова // Демографічні дослідження. – 1980. – Вип.5. – С.49-54; Загробська А. Ф. До питання міграції населення із сіл у міста (на прикладі УРСР) / А. Ф. Загробська // Демографічні дослідження. – 1980. – Вип.5. – С. 34-41.
8. Перковський А. Л. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. / А. Л. Перковський, С. І. Пирожков // Український історичний журнал. – 1990. - №2. – С. 15-25; Калініченко В. В. Повоєнний голод в Україні (друга половина 40-х років ХХ ст.) : автореф. ... канд. іст. наук. / Вячеслав Володимирович Калініченко; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна – Х., 2001. – 21 с.; Задніпровський О. Особливості голоду 1946-1947 років у Донбасі / О. Задніпровський // Голод 1946-1947 років в Україні: причини і наслідки : міжнар. наук. конф. (г. Київ, 27 травня 1997 р.). - К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998. – С. 120-124.
9. Книга Памяти Украины. Луганская область. – Т.1. – Киев : Киев, 1996. - 504 с.
10. Винниченко І. І. Міграційні процеси 2-ї пол. 40-х – початку 90-х рр. / І. І. Винниченко // Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. – Житомир : Льонок. 1992. – 163 с.; Бугай М. Депортації населення з України (30-50-ті роки) / М. Бугай // Український історичний журнал. – 1990. - № 10. – С. 32-38; № 11. – С. 20-26.; Білас І. Г. Репресивно- каральна система в Україні. 1917-1953 / І. Г. Білас. – К., 1994. – Кн.1. - 425 с.; Буцко О. В. Украина – Польша: миграционные процессы 40-х годов / О. В. Буцко. – К., 1997. – 149 с.
11. Данилюк Д. Д. Колективізація і міграційні процеси на Закарпатті у кінці 40-х рр. ХХст. / Д. Д. Данилюк, В. В. Міщанин // Український селянин. – 2002. – Вип.5. – С. 103-109; Сорока Ю. М. Радянсько-польський договір 1951р. про державний кордон і його наслідки для України / Ю. М. Сорока // Вісник Київського університету. Сер. : Історія. – 2002. – Вип. 59 - 60. - С. 103-105; Заднепровский А. И. Выселение крестьян из Донбасса в 1948 г. / А. И. Заднепровский // Новые страницы в истории Донбасса. – Донецк : ДонГУ, 1992. – Кн. 3. – С. 80-91.
12. Бомбальорова О. А. Підготовка та використання державних трудових резервів України в період Великої Вітчизняної війни : автореф.... канд. істор. наук; спец. 07.00.01 / Ольга Анатоліївна Бомбальорова; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2000. – 18 с.
13. Чадаев Я. И. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.) / Я. И. Чадаев. – 2-е изд. – М., 1985. – 492 с.; Ветров І. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943 - 1950 рр.) / І. Ветров // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. - К., 2010. - Вип.13. - С. 216-228.; Лобода М. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941-1950) / М. Лобода. - К., 2012. - 206 с.; Хойнацька Л. Мобілізація сільського населення на відбудову важкої промисловості України (1943–1950 рр.) / Л. Хойнацька // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. – К., 2005. – Вип. 8, Ч. 2. – С. 259; Повоєнна Україна: нариси соціальної історії

(друга половина 1940-х– середина 1950-х рр.) / відп. ред. В. М. Даниленко. – К., 2010. – 351 с.

14. Земсков В. Н. К вопросу о репатриации советских граждан 1944 – 1951 гг. / В. Н. Земсков // История СССР. – 1990. – № 4. – С. 26-41; Буцько О. В. Репатріація українських громадян (1944 -1946 рр.) / О. В. Буцько // Сторінки воєнної історії України. – К., 1997. – Вип.1. – С. 143-15; Гальчак С. Д. Ставлення державно-партійної влади СРСР та УРСР до «остарбайтерів» - репатріантів / С. Д. Гальчак // Наукові записки. – Вінниця, 2003. – Вип.5. – С. 208-214; Саржан А. О. Репатріація: повернення жителів Донбасу з німецької неволі (друга половина 40-х – початок 50-х років) / А. О. Саржан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2001. – Вип.1. – С.121-126.

15. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945 рр. – К. : Книга Пам'яті України, 2000. – 944с.

16. Алфьоров М. Міграційні та демографічні процеси у Луганській області 1943-1951 рр. / М. Алфьоров // Схід. – 2004. – №2. - С. 12-15.

17. Вронська Т. В. Дія карткової системи в Україні у воєнні та повоєнні роки (1941–1947 рр.) / Т. В. Вронська // Сторінки воєнної історії України. – К., 1998. – Вип. 2. – С. 163-183.; Кононенко В. В. Суспільна свідомість громадян України після Великої Вітчизняної війни / В. В. Кононенко // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001. – С. 285-290; Шаповал Ю. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні / Ю. Шаповал. – К., 1994. – 272 с.

18. Куромія Г. Свобода і терор в Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870 – 1990 рр. / Г. Куромія. – К., 2002. – 510 с. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945 – 1953. / Е. Ю. Зубкова. – М., 1999. – С. 37; Физелер Б. „Нищие победители”: инвалиды Великой Отечественной войны в Советском Союзе / Б. Физелер // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. - № 2-3; Полян П. Жертвы двух диктатур / П. Полян. – М., 2002. – 896 с.

N. Shypik

SOCIO-DEMOGRAPHIC PROCESSES IN DONBASS IN THE POST-WAR DECADE: AN OVERVIEW OF HISTORIOGRAPHY

The scientific study of the problems became possible only during the Khrushchev thaw. The appearance of partial access to statistics, the first post-war census in 1959 contributed to the writing of the first important studies on the natural movement of the population of Ukraine, but migration was part of the "undesirable" for study by demographers. In historical studies of even fragmentary information about the population become of secondary importance when studying the history of the proletariat, the role of the party, Komsomol, the Soviet organizations in the recovery process, the recovery of the health system in the liberated areas, strengthening discipline in enterprises, mobilizing women for the recovery of the economy, strengthening the Alliance of the working class and the kolkhoz peasantry, etc. Recognition of the priority of state interests led to the formula of the study, in which the common man was given function obedient executor of large-scale construction.

The starting points of the latest phase of the reserch can be considered the beginning of perestroika in the USSR, and later the Declaration of independence of Ukraine. The access to previously classified archival materials created conditions for unbiased analysis of changes in the population of post-war Ukraine and Donbas in particular. Considerable attention was paid to the specifics of the implementation of such mechanisms for the regulation of migration flows, including forced resettlement of Ukrainians from UPA, labor mobilization, mobilization of youth in school ERF, repatriation, demobilization of soldiers. A distinctive

feature of the current research was the perception of the person as the subject of history, which suffered a hard enslavement by the administrative-commandsystem.

Key words: *population, socio-demographic processes, Donbass, historiography*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Пономарьова І.С., д.і.н, проф.; Романцов О.В., к.і.н, н.с.*

УДК 327:355(477+438)“1991/2014”

P. Wywiad

POLISH–UKRAINIAN MILITARY COOPERATION

Polish–Ukrainian military cooperation began in 1991. It became more intensive when both countries joined the Partnership for Peace programme. This involved consultations, sharing experience, joint military exercises and technical cooperation. The most important element of such cooperation was the formation of the Polish–Ukrainian Peace Force Battalion (POLUKRBAT) whose soldiers were deployed in Kosovo as part of the KFOR. Polish and Ukrainian soldiers cooperated also in Iraq and Afghanistan. Currently, a peace force battalion of three countries, Poland, Ukraine and Lithuania, is being formed.

Key words: *Polish–Ukrainian cooperation, POLUKRBAT*

For ages, Poland and Ukraine have been situated in direct neighbourhood. On one hand, this favoured merging of cultures, languages or religions, but on the other hand it, unfortunately, favoured conflicts. A chance for establishing closer cooperation was the dissolution of the Soviet Union and independence of the countries in Central and Eastern Europe. On the next day following Ukrainian referendum concerning independence, Poland, as the first country in the world, recognised it. At the turn of 1991 and 1992, diplomatic relations between Warsaw and Kiev were established. Another step was made on 18 May 1992 when a treaty of good neighbourship, friendly relations and cooperation was signed between the Republic of Poland and Ukraine [1, p. 125-126]. The initial stage of Polish–Ukrainian cooperation was determined by two facts: Polish aim to guarantee itself safety and development by the membership in the North Atlantic Treaty Organisation and in the European Communities as well as the Ukrainian search for possibilities to weaken the position of Russia (the creation of a new regional safety system in the Central and Eastern Europe was supposed to help fulfil this aim) [2, p. 155]. One of the significant elements in Polish–Ukrainian cooperation was military cooperation.

The military cooperation between the Poles and Ukrainians also took place in the past centuries. At the beginning of the 17th century, Poland held close relationships with Petro Konashevych-Sahaidachny, a Cossack hetman, who participated in the battles with Russians and Tatars and defended Khotyn (Polish: Chocim) together with Jan Karol Chodkiewicz during the Turkish invasion in 1621 ¹2 In 1920, Józef Piłsudski and Semen Petlura – despite their differences – made a Polish–Ukrainian military treaty to face Bolshevik invasion and stop their march towards the West [10, p. 157-209].

¹ for more details see: L. Podhorodecki, Chocim, Warsaw 1988.